УДК 821.512.148-1.09:929
https://doi.org/10.17721/psk.2026.42.298-324

Микола Васьків

ПЕРШОВІДКРИВАЧ МАҐТИМҐУЛИ ПИРАҐИ В ЄВРОПІ АЛЕКСАНДР ХОДЗЬКО-БОРЕЙКО ТА ЙОГО ПРАЦЯ 1842 РОКУ

Анотація. *У статті йдеться про Александра Ходзька-Борейка (1804–1891) як першого дослідника й популяризатора в Європі творчості геніального туркменського поета Маґтимґули Пираґи (Махтумкулі Фрагі). А. Ходзько-Борейко є автором оригінальної поетичної збірки "Poezye" (1829), у якій чимало творів зв східними мотивами. В 1842 році А. Ходзько опублікував у Лондоні книгу в якій, зокрема, йдеться про Маґтимґули. Автор книги наводить вигадану біографію туркменського поета і його батька, а також прозовий переказ трьох пісень Маґтимґули. Колишній дипломат відзначає увагу поета до краси природи та зосередженість на філософських мотивах марноти мирського життя, на утвердженні гуманістичного світогляду, що було новаторством для східної поезії.*

Ключові слова*: Маґтимґули Пираґи; Александр Ходзько-Борейко; біографія; лірика; прозовий переказ; переспів.*

Інформація про автора*: Васьків Микола Степанович, доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.*

Електронна адреса*: myvaskiv@ukr.net*

Mykola Vas'kiv

THE DISCOVERER OF MAGTYMULY PYRAGY IN EUROPE, ALEKSANDER CHODZKO-BOREYKO, AND HIS WORK OF 1842

Abstract. *The article deals with Aleksander Chodzko-Boreyko (1804–1891) as the first researcher and popularizer of the work of the brilliant Turkmen poet Magtymguly Pyragy in Europe, as well as about oriental motifs in his literary work*

CC License Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)
© Васьків Микола, 2026

in 1842, A. Chodzko published in London the book "Specimens of the Popular Poetry…", which, in particular, deals with Turkmen poetry and its representatives, among whom the highest marks were received by "Mehdum-Kuly" (Magtymguly). The author of the book cites a fictitious biography of the Turkmen poet and his father, in which the legend of the divine origin of the poetic gift of Pyragy attracts attention. A. Chodzko also provides a prose retelling of three songs by Magtymguly, which testify to the high level of creativity of the Turkmen poet.

The former diplomat notes the poet's attention to the beauty of nature and his focus on the philosophical motives of futility, the transience of worldly life, on the establishment of a humanistic worldview, which was a great innovation for Eastern poetry.

A. Chodzko-Boreyko is also the author of the original poetry collection "Poezye" (1829), in which there are many works with oriental motifs, images, lyrical genres, etc. In these works, the author proved that he perfectly mastered the features of classical Arabic and Persian literature, skillfully stylized them in his own works. First of all, researchers single out the poem "Deral" ("Pearl"), which intertwines various oriental motifs and images, the vicissitudes of a love tragedy with a fascinating presentation of armed confrontation. The creative and scientific work of Aleksander Chodzko-Boreyko is a significant contribution to the world magistrate studies and the study and popularization of the treasures of oriental lyrics.

***Keywords**: Magtymguly Pyragy; Aleksandr Chodzko-Boreyko; biography; lyrics; prose retelling; rehash.*

***Information about author:** Mykola Vas'kiv, Doctor of Philology, Professor, senior researcher at the Research Institute of Ukrainian Studies; Taras Shevchenko National University of Kyiv.*

***E-mail**: myvaskiv@ukr.net*

Mykoła Waśkiw

PIERWSZY ODKRYWCA MAGTYMGULY'EGO PYRAGY W EUROPIE ALEKSANDER CHODŹKO-BOREJKO I JEGO TWÓRCZOŚĆ W 1842 ROKU

***Abstract.** Artykuł dotyczy Aleksandra Chodźki-Borejki (1804–1891) jako pierwszego w Europie badacza i popularyzatora twórczości genialnego turkmeńskiego poety Magtymguly'ego Pyragy (Machtumkuli Fragiego). A. Chodźko-Borejko jest autorem oryginalnego zbioru poetyckiego „Poezye" (1829), w którym znajduje się wiele*

utworów z motywami orientalnymi. W 1842 roku A. Chodźko opublikował w Londynie książkę, w której mowa jest m.in. o Magtymgulym. Autor książki przedstawia fikcyjną biografię turkmeńskiego poety i jego ojca, a także prozatorski przekład trzech pieśni Magtymguly'ego. Były dyplomata zwraca uwagę na wrażliwość poety na piękno przyrody oraz skupienie na filozoficznych motywach marności życia doczesnego i umacnianiu światopoglądu humanistycznego, co stanowiło nowatorskie podejście w poezji orientalnej.

***Słowa kluczowe**: Magtymguly Pyragy, Aleksandr Chodźko-Boreyko, biografia; liryka; przekład prozą; parafraza poetycka.*

***Nota o autorze**: Mykoła Waśkiw, doktor filologii, profesor, starszy pracownik naukowy w Instytucie Badań Ukrainoznawczych; Narodowy Uniwersytet Kijowski im. Tarasa Szewczenki.*

***E-mail**: myvaskiv@ukr.net*

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Маґтимґули Пираґи – класик туркменської літератури, один із найвизначніших і відомих поетів тюркського світу, якому в 2024 році відзначали 300-річний ювілей (у Туркменистані ювілейним оголосили також і 2025 рік). Якщо його пісні й дастани набули значної популярності серед туркменів і довколишніх етносів ще за життя поета, то в Європі він став знаним лише в XIX столітті, передусім завдяки працям Армінія Вамбері угорською та німецькою мовою в 1860–70-ті роки, які потім були перекладені багатьма іншими європейськими мовами. Під час перебування на туркменських теренах угорець А. Вамбері придбав рукопис (щоправда, в поганому стані), в якому було 20 повних текстів і 10 фрагментів пісень Маґтимґули. Не дуже добре володіючи туркменською мовою, угорський дослідник-мандрівник до нечіткого тексту рукопису додав власні перекручення, але загалом таки доніс до європейців всі ці тексти, їх поетичне багатство.

Однак Арміній Вамбері не був першовідкривачем імені Маґтимґули та його творчості для європейців. Слава першого популяризатора Пираґи в Європі належить Александрові Ходзьку-Борейку, російському дипломатові в Персії, шляхтичу чи то білоруського, чи то польського походження. Про це знають, напевно, всі маґтимґулизнавці, повторюючи з покоління в покоління приблизно одні й ті самі два-три речення

й не виходячи за межі загальної констатації. Наприклад, у доволі «свіжій» статті молоді науковці И. Тилланурoв і О. Ґапуров зазначають, що «В 1842 році відомий слов'янський науковець і мандрівник А. Ходзько-Борейко опублікував біографію поета (Маґтимґули. – *М. В.*) й кілька поезій» (Тылланурoв, Гапуров, 2023, с. 642). Вони ж на наступній сторінці публікації практично дослівно повторюють ці відомості: «Польський науковець А. Ходзько-Борейко одним із перших повів мову про поета Махтумкулі. В 1842 році разом із епосом «Ґьорогли» він опублікував у Лондоні короткий опис життя поета та три його поезії англійською мовою» (Тылланурoв, Гапуров, 2023, с. 643). Й більше нічого. Як і жодного посилання, звідки вони цю інформацію отримали.

Не набагато більше дізнаємося з англомовної статті М. Максадової з того самого журналу, що й попередня стаття: "Polish scholar Aleksandr Chodzko (Hodzko) Borejko is one of the first to speak about our poet Magtymguly. In 1842, along with the epic "Gorogly", he published a brief description of the poet's life and three of his poems in English in London" («Польський науковець Александр Ходзько (Годзько) Борейко одним із перших заговорив про нашого поета Маґтимґули. У 1842 році разом з епосом «Ґьорогли» він опублікував у Лондоні короткий опис життя поета та три його вірші англійською мовою») (Maksadova, 2023, s. 632). Навіть текст цих двох речень в окремих фрагментах ледь не дослівно збігається з відповідними фрагментами з попередньої статті. Натомість не наводиться назва книги А. Ходзька-Борейка, тим паче немає посилання на її бібліографічні дані. Те саме було й у дослідників попередніх десятиліть. Тому роблю припущення, що досі англомовну книгу польського автора ті, хто про неї згадували, ніколи не бачили, не читали її ні в оригіналі, ні в перекладі російською чи туркменською, оскільки такого перекладу поки немає.

Аналіз найновіших публікацій з теми дослідження. Інформація про книгу Ходзька-Борейка доступна. Наприклад, її зміст за розділами наводить І. Лальков, який стверджує, що польський дипломат, а заодно поет і науковець був першовідкривачем для європейців не лише туркменської, а й азербайджанської літератури (Лальков, б. р.). Зокрема, він наводить зміст книги за розділами, серед них шостий

розділ «Туркменські пісні», однак зосереджується на аналізі третього й сьомого розділів, у яких наводиться текст кількох пісень із епосу «Куррoґлу» (третій розділ), що його азербайджанці як оґюзи теж уважають своїм, та йдеться про поетичну творчість прикаспійських тюрків, тобто азербайджанців. До цього варто додати згадку про другий розділ, у якому дається характеристика епосу «Ґьорогли» («Куррoґлу» за англійським виданням Ходзька-Борейка).

Розлогу статтю Жана Колмара про науковця, з ґрунтовною бібліографією його праць, уміщено в "Encyclopaedia Iranica" (Calmard, 1991), серед них подано характеристику також лондонського видання 1842 року, яке наразі нас найбільше цікавить, наведено інформацію про переклади цієї книги французькою та перською мовами. В гаслі "Chodźko, Aleksander Borejko" наводиться бібліографія досліджень, які так чи сяк дотичні до постаті дипломата й науковця, серед них на найбільшу увагу заслуговує праця Ф. Махальського 1974 року «Література Ірану в Польщі» (Machalski, 1974). Мабуть, крім статті в "Encyclopaedia Iranica", це була остання за часом більш-менш вагома публікація про А. Ходзька-Борейка.

Але у всіх перерахованих публікаціях (Ф. Махальського, Ж. Колмара, І. Лалькова) туркменська поезія, зокрема життєпис і творчість Маґтимґули Пираґи відіграє периферійну роль, про них згадують принагідно. Ці дослідники не могли похвалитися добрим знанням біографії та поезії туркменського класика, тому сприйняли на віру, що А. Ходзько виклав справжню історію життя Маґтимґули. В результаті з їх допомогою стало загальновідомим і беззаперечним твердження, що польський (білоруський? російський? французький?) науковець першим у Європі виклав біографію Пираґи. Надалі з'ясуємо, що це зовсім не так.

Метою статті є проаналізувати сходознавчі мотиви у творчості А. Ходзька-Борейка, причини його звернення до творчості Маґтимґули, інформацію про Пираґи та його поезію в книзі Ходзька 1842 року, порівняти її з реальною біографією й сучасними виданнями творів туркменського поета.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розділ «Туркменські пісні»

в книзі А. Ходзька-Борейка складається із тринадцяти підрозділів, серед яких VII–IX підрозділи були присвячені нібито життю та творчості «Мехдум-Кулі» (саме так транслітерувалося там ім'я Маґтимґули, тахуллус Пираґи чи його варіанти не згадувалися зовсім). І той маґтимґулизнавець, який би прочитав їх, ніколи не наважився би стверджувати, що «А. Ходзько-Борейко опублікував біографію поета» чи що «він опублікував у Лондоні короткий опис життя поета». Бо опублікована у виданні 1842 року «біографія» чи «короткий опис життя поета» майже не має нічого спільного з життєписом Маґтимґули і його батька, про якого йдеться у лондонській книзі російського ексдипломата.

Перш ніж перейдемо до безпосереднього аналізу трьох підрозділів про «Мехдум-Кулі», кілька слів скажемо про самого А. Ходзька-Борейка та його працю про персько-тюркську «популярну поезію» (Chodzko, 1842). Доволі повну інформацію про дослідника було надано в 1991 році у вже згаданій статті Жана Калмара (Jean Calmard) для 5 тому "Encyclopaedia Iranica" (Calmard, 1991). Вже на початку нам повідомляють, що Александр Ходзько-Борейко – "Polish poet and diplomat, the first European scholar to work on Persian folklore" («Польський поет і дипломат, перший європейський вчений, який досліджував перський фольклор»). Також дізнаємося, що він "Between 1820 and 1823 he studied at the university of Wilno/Vilna, the main center for Oriental languages and literatures in Poland" («У 1820–1823 роках навчався у Вільненському університеті, головному центрі східних мов і літератур у Польщі»), після чого вирушив до Санкт-Петербурґа вивчати арабську, перську й турецьку мови у Східному інституті (1824–1830) (Calmard, 1991). Молодий фахівець відправився перекладачем у російську місію в Тебрізі, потім у Тегерані, а згодом став консулом у Решті.

А. Ходзько пропрацював у Персії до 1841 року, після завершення служби вирушив до Парижа, до Адама Міцкевича, доброго свого знайомого за товариством філаретів у Вільнюсі (Вільні), а згодом – і за перебуванням у Санкт-Петербурзі. Про їх дружні взаємини свідчить написана в 1824 році у Вільнюсі поезія А. Міцкевича "Do Aleksandra Chodźki". В Парижі знання й досвід дипломата знайшов належне поцінування: він довгі роки був викладачем у Коллеж де Франс, Королівській бібліотеці,

а також провадив у Коллеж де Франс курс «Славістичних студій», який успадкував після смерті А. Міцкевича. Саме в Парижі він писав наукові праці. У десятках окремих видань і журнальних публікацій досліджувалися перська мова й література, а також мова, фольклор, побут сусідніх до персів прикаспійських народів (Calmard, 1991). Серед них згадуються й ті, які нас цікавлять: перша й, мабуть, єдина поетична збірка майбутнього дипломата й науковця та, особливо, видання книги «Зразки популярної поезії Персії, знахідки про пригоди та імпровізації Курроглу…» 1842 року. Натомість не згадується книга А. Ходзька-Борейка про дослідження українських історичних пісень (1879), бо вона не вписувалася в контекст "Encyclopaedia Iranica".

Жан Колмар згадує збірку "Poezye Alexandra Chodźki" (Санкт-Петербург, 1829; перевидана в 1833 році в Познані та в 1836-му – в Парижі) у сходознавчому контексті, тому пише лише про «східну поему "Derar"» («Перлина»). Стає зрозуміло, що «східний» вибір Ходзька-Борейка був остаточним у всьому, навіть у поетичній творчості (Calmard, 1991). Згодом переконаємося, що перські, східні загалом мотиви пронизують не лише поему «Перлина», а й чимало інших поезій. Про що йдеться в поемі, автор енциклопедичної статті не згадує.

Дослідники виокремлювали, як уже зазначалося, поему «Дерар» та її «східний» характер у збірці "Poezye Alexandra Chodźki" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833). Хоча А. Ходзько не зовсім вважав «Дерар» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833 s. 20–35) поемою, давши творові таке жанрове визначення: "Derar, powieść wschodnia w dwóch kasydach" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 20), тобто вважав його романом (жанр роману в віршах після творів Байрона й Пушкіна був тоді дуже популярним). Окремі дослідники вважали, що «Дерар» перебував під впливом «східних поем» Дж. Ґ. Н. Байрона. На таку думку відверто наштовхував сам польський поет, зазначивши для двох поезій збірки взорування на англійського кумира: "Elegiya z Byrona (When We Two Parted)" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 42) і "Księżyc (Melodija z Byrona)" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 43).

Щоправда, характеризуючи касиду, поет пише, що «Дерар» не має жодного реального підґрунтя, є поетичним вимислом на основі моти-

вів східних поетів (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 21), переважно арабських із додаванням перських. У підрядниках чимало приміток, у яких пояснюється те чи те поняття зі східної етнології чи літературознавства, ті чи ті образи, запозичені зі східної поезії, з наведенням прикладів, цитатами тощо. Так, одразу після назви й підзаголовку твору дається тлумачення, що ж таке касида. Це пояснення 1842 року багато в чому збігається зі значно пізнішим викладом інформації про касиду, яку подавав Г. Халимоненко на початку XXI століття (Халимоненко, 2023, с. 41–43). Вводиться до приміток «Дерара» навіть власний переклад сенсів Корану, наприклад, ціла 23 сура, «Правовірні» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 24), в тексті твору йдеться про читання першої сури «Фатіха» («Та, що відкриває») (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 27).

Перша касида «Пальми» написана в традиціях романтизму та східної поезії, які називає сам А. Ходзько-Борейко, зазначаючи, що найчастіше у творах цього жанру йшлося про щастя з'єднання з коханою чи другом та про жалі від розлуки, розставання з ними. Головний герой Дерар (у перекладі українською – Перл) розповідає погоничеві верблюдів (гаді) на привалі каравану про безмежне кохання до Аззи, яка відповідала йому взаємністю, та дівчину безсердечні батьки видають заміж за іншого, а вона мусила покірно виконати їх волю. Дерар не звинувачує ні дівчину, ні її нареченого, який не знав, що розбиває щасливе кохання. Та Дерар не може стримати своїх почуттів, викрадає Аззу, яка спочатку теж віддається на волю почуттів, та потім усвідомлює, що повернути втрачене неможливо, про що повідомляє з розпукою викрадача.

Дерар вирушає до кочовища чоловіка Аззи, та застає лише залишки вогнища й нечіткі сліди недавнього перебування людей. Він залишається самотнім посеред пустелі, безсило схиливши голову, подумки переживаючи трагедію. Це дуже популярний мотив арабської лірики. «Поети <…> повинні були вміти передати "свою тугу" на місці колишнього кочовища "красуні-любки" – без цього штампа їхні касиди викликали б осуд, а кожного такого поета назвали б нездалим» (Халимоненко, 2023, с. 69). В цій частині твору відчутні перегуки з історією Лейлі та Меджнуна, що лягла в основу кількох десятків авторських поем, серед яких вирізняються поеми Нізамі та Алішера Навої.

Органічно в оповідь уплітається дуже популярна на Сході, з багатьма варіаціями, притча про Солов'я та Троянду. Ідилічне кохання птаха і квітки раптово переривається зимою, коли Троянда змушена взимку майже вмерти, та прийшла весна, а з нею відроджується ідилія кохання. А для Дерара, який назавжди втратив Аззу, настала вічна зима.

Друга касида, «Плов», вирізняється оригінальністю, компілюючи різножанрові частини у складі цілісного твору. На вечірньому привалі караванники готують плов, а паралельно виконують різні твори, часто гумористичні перемежовуючи із драматично-трагічними історіями кохання. Так, усі починають приготування до ночівлі з молитви, з читання «Фатіхи». А потім виконують під проводом хаджі величний «Гімн до Бога» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 27–29). Через сторінку йде жартівлива «Пісня зарифа» (Хозько-Борейко у примітці так і називає заріфа – «жартівник», «блазень»). Її одразу продовжує інша жартівлива пісня – «Євнух» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 30–31), написана європейськими секстинами з римуванням *abbacc*. Євнух мріє замість цибуха, люльки й гайдука мати веселку, вулкан і дуб, тоді він сів би на верхівку веселки, причепивши до одного її кінця вулкан, до іншого – сонце, за спиною помістив би височенного дуба, який би давав затінок, та зверхньо поглядав на весь світ, тонучи в хмарах диму з люльки вулкану. Жартівливу поетичну частину завершує «Чотиривірш із турецької» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 31).

А далі йдуть любовно-драматичні твори – наслідування східних класичних жанрів. Прийшлий таємничий гість виконує «Газель» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 32), у якій опис довершеного східного пейзажу поєднується з історією нещасливого кохання, після чого зариф, який варить плов, стверджує, що це була «найсолодша родзинка в плові нашому» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 33). Потім він виконує «Пісню», в якій, наслідуючи Фузулі (про це повідомляє автор у примітках), співає про те, що краплини дощу в місяць Нісан (квітень) перетворюються на перли, якими обдаровує людей природа, так само гостинний господар обдаровує цінними шматками цукру, коштовного каміння, монетами дорогого гостя. Це дуже нагадує українські веснянки, що не дивно, якщо врахувати цікавість

автора «Дерара» до українського й білоруського фольклору. А потім лунає «Відповідь», яку виконує таємничий жіночий голос із намету, й із реакції таємничого гостя зрозуміло, що голос цей справляє на нього чимале враження, він прагне й не може приховати хвилювання.

На цьому жанрові вкраплення-наслідування в тексті припиняються. Поміж ними повідомлялося про прибуття добре озброєного гостя, не ворожого, а навпаки, дуже дружелюбного, про те, що час від часу ірже кінь, перериваючи спів та попереджаючи про небезпеку. Зрештою, на караванний табір суне хмара піску, піднятого копитами розбійницьких коней. Гість організовує всіх на відсіч, першим кидається на ворогів, виявляючи дива хоробрості. Розбійники розбиті, всі вихваляють таємничого гостя, пропонують йому дорогоцінні подарунки. Та він лише вимагає законну частку від багатств розбитих злочинців і просить передати її жінці, яка співала з намету. Нарешті ми здогадуємося, що це Дерар, який уважав за приниження входити до табору чоловіка Аззи, однак супроводжував його оддалік, оберігаючи від небезпеки. Дерар покидає караванників, але трагічність його кохання дещо приглушується гумористичною фразою зарифа, що не було ще такого, аби хтось покинув товариство, не спробувавши плову.

Різний обсяг інформації про білорусько-польського науковця надають польськомовна, українськомовна, білоруськомовна й російськомовна статті Вікіпедії та пов'язані й непов'язані з ними інші мережеві матеріали. Короткою за обсягом є українськомовна публікація (*Олександер Ходзько*, б. р.). Сконденсовано повідомляється про те, що «Олександер Ходзько» навчався у Вільнюсі, товаришував із А. Міцкевичем, потім – навчання в Петербурзькому інституті сходознавства, товаришування із В. Жуковським і О. Пушкіним, дипломатична служба в Персії, виїзд до Парижа, праця в Коллеж де Франс. Повідомляється, що О. Ходзько перекладав із новогрецької та перської мов (*Олександер Ходзько*, б. р.). Щодо новогрецької, то це правда, бо в збірці «Поезії» (1829) ці переклади становлять половину збірки. А от із перської мови були хіба що переспіви, написання творів «на мотив» такого-то автора, жанру тощо. Й у книзі 1842 року, де дипломат знайомить читача з «популярною поезією Персії», не йдеться про по-

етичні переклади в повному розумінні слова, а про прозовий переказ змісту ліричних народних і авторських творів та епосу «Ґьорогли» (Chodzko, 1842).

Зі збірки «Poezye» автор статті в українській Вікіпедії називає «східну» поему «Дерар» і баладу «Малини», яку українською мовою переклав Іван Глинський. Із чималої наукової спадщини закономірно виокремлюється праця 1879 року, пов'язана з українською культурою, – переклади французькою мовою "Les chants historiques de l'Ukraine et les chansons Latyches des Bords de la Dvina occidentale. Périodes païennes normande, tatare, polonaise et cosaque" («Історичні пісні України та пісні латвійців із берегів Західної Двіни. Норманський язичницький, татарський, польський та козацький періоди») (*Олександер Ходзько*, б. р.).

Такою самою сконденсованістю, але чіткішою структурованістю відзначається стаття в англомовній Вікіпедії (*Aleksander Chodźko*, б. р.а). Несподівано куцою виявилася польськомовна вікіпедійна стаття (Aleksander Chodźko, б. р.в), хоча можна було сподіватися на ширше висвітлення біографії, творчості й наукової діяльності польськомовного автора. Так само несподівано короткою була й білоруськомовна стаття (*Аляксандр Ходзька*, б. р.). Навіть італомовна стаття в Вікіпедії була не меншою (*Aleksander Chodźko*, б. р.б).

Найповніше про А. Ходзька-Борейка повідомляють статті у французькій і російській Вікіпедії. Французи акцентували увагу на діяльності ексдипломата у своїй країні, що закономірно, детально розповідають про сім'ю, особливо дітей, які були вже французькими дипломатами. Варто відзначити дуже ґрунтовну бібліографію наукових праць А. Ходзька, зокрема про перські та прикаспійські регіони, перську літературу, переклади з перської, про перську, турецьку, курдську та інші малоазійські мови й діалекти, а також літературу про нього, переважно французькою мовою. Для нас цікавим може бути також підрозділ про його перебування в різних містах Персії на дипломатичній службі та про мандрівки в різні перські регіони й прикордонні землі, в які він вирушав уже з перших років перебування в Персії (*Alexandre Chodzko*, б. р.).

Російськомовна стаття намагалася охопити всі аспекти життєдіяльності А. Ходзька-Борейка. Із неї дізнаємося про його родичів, ди-

тинство, навчання в Вільні, тогочасних учителів і товаришів, навчання в Петербурзі, спілкування з О. Грибоєдовим як дипломатом, російськими літераторами, службу в Персії, мандрівки Європою, про життя й діяльність у Франції. Усе це доповнюється цитуванням сучасників Ходзька, які характеризують його особисто та його творчість. Нас цікавлять передусім повідомлення про вагомість сходознавчих праць А. Ходзька французькою й англійською мовою, про те, що він одним із перших доніс до європейців інформацію про азербайджанську й туркменську літератури, був популяризатором епосу «Ґьорогли» та творчості Мірзи Фаталі Ахундова в Європі. «У 1842 році в Лондоні опублікував три поезії туркмена Махтумкулі, доповнивши публікацію біографічною нотаткою» (*Ходзько, Александр*, б. р.). Отже, автор(и) статті теж некритично сприйняти на віру, що в книзі 1842 року А. Ходзько-Борейко подав більш-менш правдиві факти біографії Маґтимґули.

А ще багато інформації ми отримуємо про видання «Перської граматики», за яку А. Ходзько був нагороджений орденом Почесного легіону, дослідження перського фольклору, про переклади перської драматургії й повісті «Падишах і чотири дервіші», про турецький розмовник для французьких солдатів – учасників Кримської війни, англо-польський словник тощо. Цікавість для українців викличе повідомлення не лише про вже згадуване видання українських і латвійських народних пісень, а й про коротку характеристику польськомовної праці Станіслава Здзерського 1901 року, в якій, зокрема, йдеться про зв'язок творчості Ходзька-Борейка з українським фольклором (*Ходзько, Александр*, б. р.). Можемо констатувати ґрунтовність і об'єктивність російськомовної статті про польсько-білоруського поета й науковця на тлі того, що більшість статей російської Вікіпедії є заанґажованими, суб'єктивними, а часто й маніпулятивними.

Попри те, що різні вікіпедійні та інші мережеві статті подають найрізноманітнішу інформацію про різні грані життя й діяльності А. Ходзька, взаємодоповнюючи одна одну, вони нічого не повідомляють про інші «східні» твори з його збірки "Poezye". А там було кілька ліричних поезій-переспівів. Частина – вже звично з фарсімовної літератури.

Перша з них, «Elegija perska», складається із трьох коротких частин. У першій із них ліричний герой описує почуття, які охоплюють його під зоряним небом, і підсумовує: «Кохаю її в природі!» У другій описується розчулення, яке проймає його від звуків музики. І знову в останньому версі: «Кохаю її в музиці!» Перська поетика нерозривно переплітається з романтичною (природа, музика), цей синтез формує й зміст третьої частини. Що єднає музику та природу, які герой щиро кохає, з «її» очима й голосом? Чому вони викликають сльозу, що мають спільного "z mem sercem, z mem losem" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 40)? Середньовічна безмірна чуттєвість, сентиментальність зливаються з подібною європейською вразливістю романтизму XIX століття.

Якщо «Elegija perska» повністю написана однаковими семискладними версами із заключними в кожні частині шестискладними версами, то "Zamyślona (elegija perska)" значно ближча до європейської різновершної елегії, коли різної довжини рядки передають схвильованість і мінливість емоцій, відчуттів. Ліричний герой пасивно споглядає на сумну, замріяну дівчину, милується її красою й асоціативно зроджує в своїй уяві аналогічні до настроїв дівчини романтичні краєвиди, зміни в природі. Так само традиційно для романтизму ліричний герой скаржиться: те, що вирувало у крові, в мозку – "w wierzsach wystygło" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 41), тобто недосконала поезія не може передати всього багатства, повнокровності емоцій і думок.

Ще одна «Elegija perska», що складається із двох частин, обігрує теж популярний на Сході мотив кохання кипарису та троянди, яка виросла поруч, аби принести «розкіш» кохання в його «недолю». Так само в безрадісне буття ліричного героя прийшла таємнича кохана. Та в другій частині повідомляється, що налетіли вітри, обірвали троянду, залишивши самотнього, зажуреного, але стійкого кипариса "nad przeszłości mogilą" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 42).

Також були у збірці дві "piosenki perskie", тобто насправді пересніви: «Якщо весну хочеш побачити» і "Dilem suzi roenara" (автор стверджує у примітках, що це перський вислів, який означає: «серце мені дуже палиш, дівчино», і цей вислів є евфемізмом до зізнання в коханні) (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 54). Стосовно першої «пі-

сеньки» автор теж у примітках повідомляє, що до її написання його спонукав такий перський «дистих»: «Якщо хочеш троянду бачити, придивляйся до обличчя свого; / якщо жадаєш осені, дивись на свою душу» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 55). Зрозуміло, що обидві «пісеньки», як і елегії, оспівують природу й кохання. Радісна, щаслива весна – сумна осінь; із весною асоціюється весела кохана, коли «сонце» її очей дарує «надію», – якщо цієї «надії» вже немає, то асоціативно згадується пізня осінь, коли «вітер душу з уст моїх звіває» (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 54–55). У другій «пісеньці» закоханий бадьоро, ледь не радісно зізнається у своїх високих почуттях і закликає кохану щиро довіритися його не менш щирим почуттям.

Арабська й перська мови, культури, історія становили в першій половині XIX ст. основу сходознавства, їм приділяли найбільше уваги. До зосередженості на вивченні всього перського спонукала А. Ходзька-Борейка і його відповідна дипломатична спеціалізація. Проте він не обмежувався вузьким колом тодішніх сходознавчих проблем, звертав увагу на все цікаве, що друкувалося в той час. Так у його збірці з'явився «Чеченець» (підзаголовок – «Татарська пісня з О. Пушкіна») – переспів фрагменту з пушкінської поеми «Кавказький полоняник», три строфи, написаних за схемою римування abbacc (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 55).

І, нарешті, була поезія «Башкирка» з підзаголовком "Piosnka s podróży Meyendorfa" (*Poezye Alezandra Chodźki*,1833, s. 56). Мається на увазі книга «Мандрівка від Оренбурґа до Бухари» капітана генштабу російської армії Єгора Мейєндорфа, який у складі дипломатичної місії в 1820–21 році відбув небезпечну поїздку. Книга була видана вперше в 1826 році в Парижі французькою мовою, однак була добре знана в Російській імперії. Є в цій книзі й прозовий переказ пісні, яку склала молода дівчина й заспівав її молодий «киргиз», тобто казах (Мейендорф, 1975, с. 40). Зрозуміло, що переспів треба би було назвати «Казашка», бо малоймовірно, аби башкирки мали зустрітися дорогою від Оренбурґа до Бухари. А. Ходзько-Борейко майже дослівно відтворює текст цієї фольклорної перлини, лише замінивши кров звичного для тюрків барана на кров більш поетичної й беззахиснішої голубки.

Дівчина, оспівуючи власну красу, стверджує, що її тіло біліше за сніг, щоки – червоніші за кров голубки на снігу, коси – чорніші за обгорілий стовбур дерева, а брови – чорніші за чорнило ханських моллів.

Та нас найбільше цікавить книга Александра Ходзька-Борейка 1842 року, зокрема інформація про Маґтимґули Пираґи й туркменську літературу. Автор написав її за гарячими слідами після прибуття до Парижу з Персії, а видавав у Лондоні англійською мовою, якою дуже добре володів (його текст лише незначно редагували), бо, як пише Ходзько, друк книги взявся фінансувати британський Фонд Східного Перекладу. Автор також зазначає, що не всі матеріали, зокрема й пісні теке-туркменів, потрапили до книги, бо Фонд давав на публікацію обмежені кошти. Пісні він збирав переважно від простолюду, який не вмів ні читати, ні, тим паче, писати (Chodzko, 1842, pp. VII–VIII). Варто зазначити, що поліграфічне оформлення викликає захоплення: друк англомовною (зліва направо) й фарсімовною (справа наліво) графіками, розлогі підсторінкові примітки, які часто переходять зі сторінки на сторінку, отже, вимагали скрупульозної підгонки основного й підрядкового тексту, а ще й друкування десяти сторінок нот, що для більшості українських видавництв якихось два десятки років тому, вже у XXI столітті, становило майже нерозв'язне завдання.

У книзі "Specimens of the Popular Poetry of Persia …", як свідчить назва, йдеться нібито про перську поезію, хоча насправді характеризується фольклор і авторська поезія народів, які входили до складу Перської імперії, мешкали на периферії або на фронтирних територіях. Більше половини обсягу книги становлять вступні зауваги до епосу "Kurroglou", якого в назві окреслено як розбійника-менестреля, та, передусім, виклад тексту цього епосу. Ось назви розділів книги: 1. Передмова; 2. Вступ до Кьорогли (Ґьорогли. – *М. В.*); 3. Пригоди й імпровізації Кьорогли; 4. Популярні пісні астраханських татар; 5. Три пісні калмиків; 6. Туркменські пісні; 7. Пісні перських тюрків; 8. Перські пісні; 9. Пісні гілянів та ін.; 10. Те саме з рудбарських горян; 11. Те саме з талишів; 12. Те саме з мазендаранців; 13. Приклади текстів; 13. Дев'ять перських музичних творів, аранжованих для фортепіано (Chodzko, 1842, p. XIII).

Шостий розділ, «Туркменські пісні», охоплює 20 сторінок у майже 600-сторінковій книзі (Chodzko, 1842, pp. 379–398). Складається розділ із XIII підрозділів (останній підрозділ помилково маркований як IX-й). У Вступі до розділу автор зазначає, що сюди включено 13 пісень, зібраних під час «екскурсії Північним Хорасаном» в 1833 році. Також він висловлює сумніви, чи належать ці пісні туркменам, чи «завезені» персами. Ці сумніви нічим не підкріплені, крім, очевидно, міркування, що такі довершені твори навряд чи могли бути написані племенами, які вели «нецивілізований» триб життя. «Як би там не було, почуття чистої моралі, що містяться в цих піснях, заслуговують на нашу особливу увагу. Така поезія дійсно є благословенням Провидіння в країні, де всі інші гарантії соціального порядку або невідомі, або розтоптані» (Chodzko, 1842, p. 379).

У перших двох підрозділах ідеться таки не про туркменські пісні. У них лише дотично згадуються войовничість і хоробрість туркменів. Ці дві пісні – образно-поетичне оплакування курдським ханом своїх визначних воїнів, полеглих від рук туркменів (Chodzko, 1842, pp. 379–383). Три наступні пісні А. Ходзько-Борейко приписує Караджоглану, «із племені туркменів-теке, чия творчість дуже шанована в Хорасані» (Chodzko, 1842, p. 383), поету XVII ст., який усе життя провів на території сучасної Туреччини. Перша наведена його пісня є діалогом закоханих, а друга й третя – зверненнями ліричного героя до коханої, відзначаються високим рівнем словесної та смислової образності, щирістю почуттів. А в шостому підрозділі наводиться текст анонімної бойової пісні кінця XVIII ст., в якій оспівується переможний похід каджарського хана проти курдів і в якій використовується сакральне для тюрків число «сорок»: сорок тисяч коштовно оздоблених коней, сорок тисяч гармашів, сорок тисяч чоловік у засідках, сорок тисяч афшарів, сорок тисяч «татар», «сорок тисяч страв, повних жирного м'яса» (Chodzko, 1842, p. 383).

У «Серджамській пісні» (X підрозділ) анонімного автора ліричний герой звертається до «гордої Феррух» у червоному платті, яка розпалила в його серці жар кохання аж до того, що він готовий викрасти її від батька, аби вона до закоханого «не була жорстокою» (Chodzko,

1842, pp. 394–395). Основу XI підрозділу становлять «Поради Кемі-не», в яких ідеться про те, що кожен повинен займатися «сродною працею», зокрема керувати племенем повинен заможний і високоморальний аксакал зі знаті, бо: «Не називайте раба паном, а служницю господинею: прядена шовкова нитка не зрівняється з волосиною» (Chodzko, 1842, p. 395). Близькою за змістом є «Пісня Айдина, з Карадагу» з наступного підрозділу, в якій поет стверджує, що «Чорний ворон ніколи не буде голубом. Воістину, кожна людина залежна від свого клану» (Chodzko, 1842, p. 396).

Завершує збірник ще один анонімний твір – «пісня-ґерайли». Назва жанру-строфи ґерайли – азербайджанська, туркмени називають її ґошґи, або ґошук. Це чотириверсні строфи з римуванням *abab* у першій строфі, а в усіх наступних маємо таке римування: *cccb*, *dddb*, *eeeb* й т. д. Однак у книзі А. Ходзька маємо прозовий переказ мудрості, що завжди треба водитися з гідними й моральними людьми, ставити високу мету. «Не переходь через міст, збудований лукавим чоловіком; краще нехай вода потече разом з вами. Не спи в тіні лисиці; краще нехай лев з'їсть тебе» (Chodzko, 1842, p. 397–398). На цьому, однак, огляд туркменських пісень у книзі 1842 року не вичерпується.

Життю і творчості Маґтимґули присвячені об'єднані розділи «VII. VIII. IX. – *Три пісні Мехдум-Кули*». Нарешті ми підійшли до викладу нібито біографічних відомостей про поета, про що пишуть усі дослідники, які читали працю А. Ходзька-Борейка, але мабуть, не знали біографії Маґтимґули. Або ж знавці життя й творчості Пираґи не читали книгу Ходзька та сприймали на віру те, що писали читачі «Specimens of the Popular Poetry…». Бо розповідь А. Ходзька про Маґтимґули й, особливо, його батька є повною вигадкою, легендою, міфом, який межує з нісенітницею.

За книгою 1842 року, батько (його ім'я не названо) класика туркменської поезії провадив життя «на справжній туркменський манер» (Chodzko, 1842, p. 389). Що мається на увазі під тим «справжнім манером»? «Він грабував перські провінції, прилеглі до його табору, брав полонених, продавав їх у Хіві, а через них нагромаджував великі багатства» (Chodzko, 1842, p. 389). Насправді Довлетмамед Азаді, бать-

ко Пираґи, був одним із найосвіченіших мислителів свого часу, відомим туркменським поетом, який у поемі «Ваґзи-Азат» утверджував гуманістичні загальнолюдські ідеали, що корелювали з суфійською ідеологією, вважав неприпустимим насильство над людиною (про це детальніше див.: (Васьків, 2019, с. 13–16; Курбанклычев, 1989).

Як ревний, «спадковий» суфій (його батько, як і син Маґтимґули, теж були послідовниками Ахмеда Ясаві й Багауддіна Накшбанді), він не визнавав нечесні прибутки, які можна отримувати лише за фізичну працю, зокрема й ремісницьку діяльність. Азаді був моллою в родинному поселенні, навчав місцевих дітлахів, але жодних коштів за це принципово не отримував. Він утримував себе й сім'ю за рахунок лимарського ремесла та сільськогосподарської діяльності. Про невеликі статки родини свідчить те, що родина не могла зібрати належний калим для одруження Маґтимґули з його коханою Менґлі (Васьків, 2019 с. 16, 30). Про високий авторитет і моральність Довлетмамеда Азаді свідчить і те, що його могила-мавзолей на території сучасного Ірану є місцем поклоніння й паломництва, й жодних обмежень, застережень із боку іранської влади, спадкоємиці нібито грабованих «перських провінцій», стосовно постаті батька Пираґи немає.

Легендарною постає й біографія самого Маґтимґули на сторінках праці А. Ходзька-Борейка. Поет нібито зрікся батькового військового ремесла й, отримавши великі статки після його смерті, дозвільно проводив час у оточенні друзів, співрозмовників («він уважав за краще насолоджуватися вдома зі своїми друзями й відданими (слугами), значну частину свого часу присвятив споглядальній філософії та поезії») (Chodzko, 1842, p. 389), яких не менше, ніж розумні бесіди, читання віршів, цікавили також смачні страви й вино. Це не подобалося матері поета, бо проциндрювалися батькові кошти. Та найбільше невдоволення в неї та односельців (у книзі їх названо «волоцюгами-розбійниками», тобто стає зрозуміло, що той, хто розповідав ці перекази про Пираґи та його батька, не мав симпатій до них зокрема й до туркменів-текінців загалом) викликало те, що він не такий войовничий і сміливий, як його земляки, передусім покійний батько. «Мати докоряла йому за те, що він розтратив своє щастя в тому, щоби розважати

друзів; земляки дорікали йому в тому, що він веде розпусне життя, й засумнівалися в його мужності» (Chodzko, 1842, p. 389).

«Але підозри щодо його («Мехдум-Кули». – *М. В.*) особистої доблесті гнітили його серце» (Chodzko, 1842, p. 389). Тому одного прекрасного дня він озброюється, потай сідає на коня й виїжджає з дому, кілька днів кружляє околицями перських поселень і нарешті бере полоняника. Тепер він може довести свою доблесть, привізши полоненого в рідне поселення перед очі земляків, а заодно отримає викуп за в'язня (Chodzko, 1842, p. 389–390). Проте стається несподівана пригода.

Зв'язавши полоняника, Мехдум-Кули лягає перепочити на березі «невеликої річки Суммар, що спускається з Аттока туркменів-текінців». Течія річки підмиває берег, ось-ось поет потоне, але в'язень перекочується до нього, в останній момент хапає зубами полу халата й так рятує потенційного потопельника. Вдячний Мехдум-Кули привозить уже розв'язаного полоняника до рідного поселення, засвідчуючи свою мужність, потім винагороджує в'язня дорогими подарунками й, понад те, супроводжує його до домівки, аби ніхто не завдав йому шкоди (Chodzko, 1842, p. 390). А потім сталася завершальна подія цієї історії, котра, за «словами ашика, який надав мені ці подробиці», стала переломною в його долі.

На Сході дуже популярними є перекази, що митці отримують свій поетичний дар уві сні від самого Аллага чи наближених до нього святих. Гафіз – чи не найяскравіший приклад. Такі мотиви знаходимо в кількох творах і самого Маґтимґули, найвідоміший із яких – «"Устань!" – сказали» (*Махтумкулі. Поезії,* 2014, с. 35–37). За переказом «ашика», «Алі, зять Пророка, з'явився йому уві сні й дав йому напитися смачного нектару. Мехдум-Кули прокинувся, відчув себе молодшим <…> "Його серце стало на своє місце, його язик став невичерпним джерелом слів, повних вогню та красномовства"» (Chodzko, 1842, p. 390–391). Так Маґтимґули став «одним із найпопулярніших поетів Хорасану і Туркменистану».

Ця розповідь про Мехдум-Кули є традиційною для Сходу, коли про поетів поширювали вигадані легенди, перекази, вони майже не мали нічого спільного з реальним фактами, однак давали багато підстав

для розуміння творчості цих поетів. Наприклад, що наведена «біографія» переконує, що поезія Пираґи була божественною за походженням і звучанням, свідчить «про геніальність цієї чудової людини». Проте є й пересмикування, які свідчать про шиїтське віросповідання «ашика»-оповідача. Так, той стверджував, що з сунніта Мехдум-Кули після дивовижного сновидіння «став захопленим шиїтом». «Він проповідував цю релігію туркменам, а також скасування работоргівлі й помер, обожнюваний як святий» (Chodzko, 1842, p. 391). Це правда, що поетичний талант, могилу Маґтимґули туркмени та й усі тюркіоґюзи шанують навіть більше, ніж пам'ять його батька. Але обидва були й залишалися суфіями-суннітами, за що кизилбаші й переслідували самого Пираґи, викинули в річку його рукописи.

Попри химерне поєднання можливого та ще більшої вигадки, сам А. Ходзько-Борейко зумів дати дуже влучну оцінку творчості Мехдум-Кули: «Серед характерних рис його поезії – любов до природи, така невластива для поетів Азії; й багато філософських роздумів про порожнечу мирських речей. У такій країні, як Персія, де релігія й поезія становлять майже весь запас цивілізації народу, Мехдум-Кули зробив важливу послугу» (Chodzko, 1842, p. 391). На підтвердження геніальності туркменського поета автор книги наводить прозовий переклад трьох його пісень.

Першу з них названо «Мехдум-Кули – матері». Ця поезія має відповідник серед тих творів Маґтимґули, що дійшли до наших днів: «Очей твоїх він гість» у перекладі П. Мовчана (*Махтумкулі. Поезії,* 2014, с. 89), «Гость» – у російськомовному перекладі (*Махтумкули: избранные стихотворения,* 2014, с. 334). Щоправда, в опублікованих тепер творах Пираґи ніщо не вказує на те, що це поет дає відповідь на нібито докори матері про небажаність філософсько-поетичних бенкетів із друзями. Але про самі частування й розмови у творі таки йдеться: «І однодумець твій жде слів, не страв гарячих, / Бо він душі твоєї, а не наїдків гість» (*Махтумкулі. Поезії,* 2014, с. 89). У розмовах із такими гістьми народжується істина, яку «в житті не матимеш задарма». Треба пам'ятати, думати про Аллага, про вічне, бо на цьому світі ми такі самі гості, як і ті, хто приходять до поета: «І п'ятиденний

світ змандрує кожен скоро, / Бо кожен син Адама у цьому світі – гість» (*Махтумкулі. Поезії,* 2014, с. 89). Завершується поезія традиційним образом всього лише п'ятиденного марнотного життя на білому світі, й цей образ постане й у інших двох піснях, прозовий переказ яких наводить Ходзько-Борейко.

А починався цей твір, за Александром Ходзьком, зверненням до своєї матері: «Дочко, народжена чорним рабом і породжена скелею, не свари мене» (Chodzko, 1842, p. 391). Можливо, справді було таке звертання, проте воно видається сумнівним, оскільки батько поета помер, коли Маґтимґули був уже досить зрілого віку, не менше 27 років, а то й 36 років (за різними джерелами про рік народження Пираґи). Отже, можемо припускати, що докори матері уявні, вигадані «ашиком», вигаданим тоді є і звернення матері до сина, яке сумлінно переніс А. Ходзько до своєї книги.

Наступним іде переказ «Його (Мехдум-Кули. – *М. В.*) моральної пісні». За змістом вона дуже подібна до третьої пісні – «Його (Мехдум-Кули. – *М. В.*) зимових спогадів». Ось як починається, за Ходзьком, «моральна пісня»: «Послухайте мене, молли, дервіші, багачі та жебраки! Шляхи долі звивисті. Молитви без каяття не принесуть жодної користі. Покладатися на багатство – це марнота. О друзі мої! Ваше тіло – це жменька пилу, ваше дихання (життя) триває лише одну мить» (Chodzko, 1842, p. 392–393). Це пересторога, як не варто жити. А далі йде своєрідна позитивна програма: «Той для мене людина, хто кладе свою душу на шлях Божий; хто, нахилившись, падає на ворога; хто дає велич. Той для мене чоловік, хто дає хліб голодним. Так; нагодувати голодного – це те саме, що здійснити паломництво до Мекки, друзі мої! Ніс зменшується, обличчя жовкне, губи пересихають, і слова припиняються. Поспішайте!» (Chodzko, 1842, p. 393). Отже, треба уникати марнотного, гріховного життя й устигнути зробити якомога більше добрих, богоугодних справ.

Про марнотність життя йдеться й у «зимовому спогаді». Щоправда, на початку твору описується не зимовий, а осінній пейзаж, коли опадає та стає нікчемною троянда – традиційний символ пишної краси, «закоханий соловей шукає притулку в альтанках». Пізня осінь

стає неухильним ствердженням того, що «кожен організм повинен покинути цей підступний світ; не буде пощади ні для вченого чоловіка, ні для пана, ні для царя, ні для раба». Підсумок подібний до того, що й у попередньому творі, лише більш жахаючий, бо тут не йдеться про можливість спокути гріхів праведним життям: «Хто знайде шлях праведний? Ледве ступаєш у світ, один ідеш далі; людина збивається зі шляху. Одна жменя піску покриє ваше обличчя. Губи в'януть, зуби випадають, язик стає німим, і залишається тільки зітхаючий череп» (Chodzko, 1842, p. 394). Треба шукати «шлях праведний», але нависає лише сумнів, чи хтось його «знайде».

Прямих відповідників для цих творів у сучасних текстах так і не вдалося знайти. Але дуже близькі до них за мотивами й образами є поезії «Остались позади», «Распад», «Отдай сам», «Так всегда», «Уйдешь», «Тоска отступит» (*Махтумкули: избранные стихотворения,* 2014, с. 343, 348, 350, 366, 380, 399); в українських перекладах близьких відповідників не спостережено, однак мотив марнотності буття перед величчю Аллага й вічністю посмертного буття теж часто звучить у текстах, перекладених П. Мовчаном, О. Кононенком, М. Терещенком, В. Мисиком та ін.). Відсутність повної відповідності між текстами у книзі 1842 року й у сучасних виданнях творів Маґтимґули може мати щонайменше два пояснення.

По-перше, А. Ходзько переказував своїми словами те, що йому переспівав «ашик», якому, цілком можливо, співав пісні Пираґи ще хтось інший. По-друге, поезії-пісні Маґтимґули могли зазнати трансформації за століття-півтора до часу, коли їх почали фіксувати на папір, а до того мотиви й образи кількох споріднених творів могли перемішатися між собою. Але є безсумнівним, що переказані А. Ходзьком-Борейком прозою пісні дуже близькі за пафосом, риторикою, образністю, паралелізмами тощо з тими поетичними текстами, які дійшли до нас у записах анонімних авторів рукописів.

Висновки дослідження й перспективи подальших наукових розвідок. Александр Ходзько-Борейко, шляхтич польсько-білоруського походження, з юних років обрав сходознавство, співпрацю зі східним світом справою всього свого життя, хоча це не заважало

йому також бути оригінальним польськомовним поетом, дослідником українського й латвійського фольклору, перекладачем новочасної грецької поезії. Після здобуття фахової вищої освіти у Вільнюсі та Санкт-Петербурзі А. Ходзько одинадцять років відпрацював російським дипломатом у Персії, не обмежувався лише дипломатичною діяльністю, а й вирушав у довгі мандрівки з метою вивчення мов, фольклору, культури не лише давніх персів, сучасних іранців, а й інших народів, які проживали на території тодішньої Персії та на суміжних територіях. Потім кілька десятків років Александр Ходзько-Борейко провів у Парижі, займався викладанням східних історії, мов, літератур, перекладав твори перської та тюркських літератур, публікував наукові мовознавчі дослідження, перекладні словники практичного спрямування, популяризував східні культури, їх найцікавіші здобутки як рівноцінні з вершинами європейських культур.

Основу першої та єдиної поетичної збірки А. Ходзька "Poezye" становлять переклади із творів тогочасних грецьких поетів. Та є у збірці й чимало творів зі східними мотивами. Дослідники доробку поета-дипломата лише згадували поему «Дерар», великий за обсягом твір, який побудований на химерному поєднанні традиційних арабсько-перських мотивів і образів та оригінальному їх переспіві. Дотримувався А. Ходзько й відтворення особливостей східних жанрів. Так, поема складалася із двох «касид», до її тексту включаються окремі твори – стилізації під газель, східну пісню та жартівливі твори. Надмірні пристрасті, гострі перипетії любовної трагедії та збройного протистояння корелювали не лише зі східною поезією, а й літературою романтизму, передусім із творчістю Байрона, на велике захоплення яким указували оригінальні твори А. Ходзька-Борейка.

Проте збірка "Poezye" не обмежувалася східними мотивами лише в поемі «Дерар». До складу збірки також потрапили дві «елегії перські», дві «пісеньки перські», в яких традиційно йдеться про кохання, про заграваннюнака до дівчини, про його щире зізнання в не менш щирому почутті. Александр Ходзько-Борейко не обмежується лише арабсько-перськими мотивами у збірці, а також публікує твір «Чеченець» як переспів фрагменту поеми О. Пушкіна «Кавказький

полоняник» та ліричну мініатюру «Башкирка», в якій ідеться радше про казашку, котра, вживаючи екзотичні, яскраві постійні епітети, описує власну красу.

Серед значних здобутків у царині поезії та різноманітних наукових досліджень виокремлюємо те, що А. Ходзько-Борейко першим у Європі згадав ім'я генія туркменської, східної та світової лірики Маґтимґули Пираґи, навів прозовий переклад трьох його творів у англомовному виданні про сучасну поезію перського та тюркських народів (Chodzko, 1842). Зі слів якогось «ашика», який супроводжував Ходзька в мандрівці Північним Хорасаном, колишній дипломат наводить біографію туркменського поета та його батька. Насправді біографія, за якою батько «Мехдум-Кули» був розбійником і работоргівцем, є суцільною вигадкою, легендою, яка сформувалася, очевидно, в середовищі неприхильних до туркменів персів або курдів.

За цією легендою, Мехдум-Кули, ставши замолоду спадкоємцем великих скарбів після смерті батька, спочатку відрікся від батьківського ремесла, віддався повністю філософським пошукам істини в поєднання з бенкетами, а потім вирішив довести співвітчизникам, що теж є «добрим» тюрком-теке. Для нас важливим і цікавим може бути хіба не менш легендарне й вигадане повідомлення про те, що свій поетичний дар Маґтимґули отримав уві сні від самого халіфа Алі, зятя Пророка Мухамеда. Це свідчило про високу оцінку творчості Пираґи з боку творців і переповідачів цієї легенди. Не менш захоплену й високу оцінку творів Маґтимґули висловив і сам автор книги А. Ходзько-Борейко.

Також він наводить у книзі прозовий переказ трьох пісень туркменського поета. Перша з них має чіткий відповідник у сучасних збірках творів Пираґи (в українському перекладі – «Очей твоїх він гість»; у російському – «Гость»). Для двох наступних знайти точний відповідник серед теперішніх текстів, які, ймовірно, зазнали суттєвих змін і трансформацій протягом двох століть, знайти не вдалося. Але є чимало творів Маґтимґули, дуже близьких за змістом до наведених Ходзьком прозових переказів-перекладів, із такими самими мотивами й образами.

Уже сам факт першої й голосної згадки про «Мехдум-Кули» в європейському дослідженні, введенні імені поета, його вигаданої «біо-

графії» в науково-культурний простір Європи, знайомство значної кількості європейських читачів зі змістом, мотивами, образами хай лише трьох творів туркменського поета зробив надзвичайно багато для популяризації творчості Маґтимґули й туркменського народу як на європейському континенті, так і в усьому світі. Також варто відзначити дослідницьку влучність А. Ходзька, який зазначив новаторство Маґтимґули для східної поезії в зосередженості на філософських роздумах про марноту повсякденного існування, про потребу духовних пошуків і благочесті для людини протягом усього її земного буття, а також – у відтворенні світу природи в його конкретній чуттєвості, у деталях. Уведення праці Александра Ходзька-Борейка в широкий дослідницький контекст дає новий погляд на життя та творчість Маґтимґули Пираґи та певні перспективи для їх дослідження як із боку туркменських, так і європейських науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аляксандр Ходзька. URL: https://be.wikipedia.org/wiki/Аляксандр_Ходзька

2. Васьків, М. (2019). *Маґтимґули Пираґи (Махтумкулі Фрагі) : літературний портрет*. (148 с.). Київ : АВІАЗ.

3. Курбанклычев, Т. (1989). *Социально-политические и нравственно-этические взгляды Довлетмамеда Азади*. (96 с.). Ашхабад : Ылым.

4. Лальков, И. *Александр Ходзько – первооткрыватель азербайджанской культуры на Западе*. URL: https://azerhistory.com/?p=20197

5. Махтумкули : избранные стихотворения (2014). (544 с.). Ашхабад : Ылым.

6. Махтумкулі. *Поезії* (2014). (208 с.). Київ : ВЦ «Просвіта».

7. Мейендорф, Е. К. (1975). *Путешествие из Оренбурга в Бухару*. (182 с.). Москва : Наука.

8. Олександер Ходзько. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Олександер_Ходзько

9. Тылланувров, Ы. М., Гапуров, О. Г. (2023). Мир поэзии Махтумкули Фраги на языках разных народов. В: *Молодой ученый*. № 23 (470). С. 642–643.

10. Халимоненко, Г. (2023). Т. 3: Філологічні праці. Спогади. Поезія. В: *Праці у п'яти томах*. (530 с.). Київ : Талком.

11. Ходзько, Александр. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ходзько,_Александр

12. Aleksander Chodźko. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Chodźko

13. Aleksander Chodźko. URL: https://it.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Chodźko
14. Aleksander Chodźko. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Chodźko
15. Alexandre Chodzko. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Chodzko
16. Calmard, J. (1991). *Chodźko, Aleksander Borejko*. URL: https://www.iranicaonline.org/articles/ chodzko-aleksander-borejko
17. Chodzko, A. (1842). *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the bandit-minstrel of Northern Persia; and in the songs of the people, inhabiting the stores of the Caspian sea.* (592 p.). London: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.
18. Machalski, F. (1974). La littérature de l'Iran en Pologne. *Commémoration Cyrus. Hommage universel* III. (pp. 397–410). Tehran and Liège : Acta Iranica 3.
19. Maksadova, M. (2023). Translations of Magtymguly Pyragy's poetry into foreign languages. URL: *Molodoi uchonyi*. # 23 (470). Pp. 632–634.
20. Poezye Alezandra Chodźki (1833). (58 p.). W Poznaniu: Nowa Drukarnia Pompejusza i Spółki.

REFERENCES

1. Aliaksandr Chodz'ka. URL: https://be.wikipedia.org/wiki/Аляксандр_Ходзька [in Belarusian]
2. Vas'kiv, M. (2019). *Magtymguly Pyragy (Makhtumkuli Frahi): literanurnyi portret* [Maghtumguli Pyragi (Makhtumkuli Fragi): a literary portrait]. (148 p.). Kyiv: AVIAZ. [in Ukrainian]
3. Kurbanklychev, T. (1989). *Social'no-politicheskiye i nravstvenno-eticheskiye vzgliady Dovletmameda Azadi* [Socio-political and moral-ethical views of Dovletmamed Azadi]. (96 p.). Ashkhabad: Ylym. [in Russian]
4. Lal'kov, I. *Aleksandr Chodźko – pervootkryvatel' azerbaydhzanskoy kul'tury na Zapade* [Alexander Khodźko – the pioneer of Azerbaijani culture in the West]. URL: https://azerhistory.com/?p=20197 [in Russian]
5. Makhtumkuli: izbrannyye stikhotvoreniya (2014) [Magtymguly: Selected Poems]. (544 p.) Ashkhabad: Ylym. [in Russian]
6. Makhtumkuli. Poeziyi (2014). [Magtymguly. Poems]. (208 p.). Kyiv: VTs "Prosvita". [in Ukrainian]
7. Meyyendorf, Ye. K. (1975). *Puteshestviye iz Orenburga v Bukharu* [Journey from Orenburg to Bukhara]. (182 p.). Moskva: Nauka. [in Russian]
8. Oleksander Chodźko. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Олександер_Ходзько [in Ukrainian]
9. Tyllanurov, Y. M., Gapurov, O. G. (2023). Mir poeziyi Makhtumkuli Fragi na yazykakh raznykh narodov [The world of Magtymguli Pyragy's poetry in the

languages of different peoples]. *Molodoi uchonyi*. # 23 (470). (Pp. 642–643). [in Russian]

10. Khalymonenko, H. (2023). T. 3 : Filolohichni pratsi. Spohady. Poeziya [V. 3: Philological Works. Memoirs. Poetry]. *Pratsi u pyaty tomakh*. (530 p.). Kyiv: Talkom. [in Ukrainian]

11. Chodzko, Aleksandr. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ходзько,_Александр [in Russian]

12. Aleksander Chodźko. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Chodźko [in English]

13. Aleksander Chodźko. URL: https://it.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Chodźko [in Italian]

14. Aleksander Chodźko. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Chodźko [in Polish]

15. Alexandre Chodzko. URL : https://fr.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Chodzko [In French]

16. Calmard, J. (1991). *Chodźko, Aleksander Borejko*. URL: https://www.iranicaonline.org/articles/ chodzko-aleksander-borejko [in English]

17. Chodzko, A. (1842). *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the bandit-minstrel of Northern Persia; and in the songs of the people, inhabiting the stores of the Caspian sea*. (592 p.). London: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland. [in English]

18. Machalski, F. (1974). La littérature de l'Iran en Pologne. *Commémoration Cyrus. Hommage universel* III. (pp. 397–410). Tehran and Liège : Acta Iranica 3. [In French]

19. Maksadova, M. (2023). Translations of Magtymguly Pyragy's poetry into foreign languages. URL: *Molodoi uchonyi*. # 23 (470). Pp. 632–634. [in English]

20. Poezye Alezandra Chodźki (1833). (58 p.). W Poznaniu: Nowa Drukarnia Pompejusza i Spółki. [in Polish]

Отримано: 01.09.2026
Прорецензовано: 09.09.2026
Схвалено до друку: 29.09.2026